

25 чылдың август
1-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 80

(18813)

2016 чылдың

июль 19

вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол 50 харлаан

Россия Президентизиниң байыр чедиришкени

Россия Федерациязының Президен-
Владимир Путин дүүн, июль 18-те,
аның баштыңының хүлээлгезин түр
едип турар Шолбан Кара-оолга юби-
биле телефон дамчыштыр байыр
ирген. Ол аңаа Тыва Республиканың
даргалы дээш ажил-херектеринге че-
диришкени, бүгү-ле чаагай чүүлдерни
эң.

Бодумнун төрүттүнген хүнүмде
түтүп Президентизинден теле-
дамчыштыр байыр чедириш-
тин алыры меңээ онза ат-алдар
таш ооң-биле кады (даандырган
жээ дээш) улуг харысалга-дыр. Ол
ини кончуг-даа күш киирер-дир!
В.В. Путинниң Тывага онзагай ха-
рысалгазы дээш чоргаарланыр-дыр
— деп, Россия Президентизи-биле
фон дамчыштыр чугаалашкан соон-
Шолбан Кара-оол бодунун блогунга
эң.

Шолбан Кара-оолдун адресинге ха-
рыштыр байыр чедиришкени
штыр кээп турар:

Хүндүлүг Шолбан Валерьевич!
ниң Национал гвардиязының Си-
шериг округунун база бодумнун
ээмден 50 харлааныңар-биле изиг
р чедирип тур мен. Кижил бүрүзүнүн
талгазында юбилей дээрже амы-
алчы дуржулганың профессионал
ежилдин ыяк боттаныр үези-дир.
эрниң күрүнө ажил-чорудулгаңар
лерниң чаагай чоруу болгаш төрзүн
убликаңарның чечектелишкени

дээш ажилдап-чурттаарының чырык чи-
жээ болзун. Силерге сагыш-сеткилим-
ден быжыг кадыкшылды, үре-түннелдиг
ажыл-чорудулгаңарга чаа чедиришкенин-
ни, турум чорукту болгаш сайзыралды
күзедим. Хүндүткел-биле, РФ-тиң На-
ционал гвардиязының Сибирь шериг
округунун шериг командылакчызы, ге-
нерал-лейтенант В. Н. Стригунов".

Шак-ла ыңдыг уткалыг байыр чеди-
ришкенин Россияның эртемнер
академиязының оралакчы-президен-
тизи, РЭА-ның Сибирь салбырының
даргазы, академик А.Л. Асеев;
"Россияның демир-оруктары" ААН-
ниң президентизи О.В. Белозеров;
Камчатск крайның губернатору
В. Илюхин; Приморск крайның губер-
натору В. Миклушевский; Магадан
областың губернатору В. Печеный;
Красноярск хоорайның баштыңы
Э.Ш. Акбулатов; Красноярск крайның
губернаторунун бирги оралакчы-
зы — крайның губернаторунун Адми-
нистрациязының удуртукчузу С.А.
Пономаренко; Бурят Республиканың
Чазааның Даргазының оралакчызы
В.Э. Матханов; Күрүнө Думазының
депутады А.С. Прокопьев; "Росте-
леком" ниитилелдин Красноярск
салбырының директору В. С. Кубарев;
Афганистан хоочуннарының Россия
Эвилелиниң Төп баштаар чериниң
СФО-да төлээ чериниң удуртукчузу
А. Федотенко болгаш өскелер-даа чорут-
кан.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

үүн, июль 18-те, Шолбан Кара-оол
арлаан юбилейи-биле байыр чеди-
ринерин хүлээп алган. Полити-
ол 1998 чылда Дээди Хуралдың
аментизиниң) депутады кылдыр
ткаш, 32 харлыында ооң спикери
ан. 2007 чылда Россияның Прези-
зи Владимир Путинниң кииргени-
республиканың парламенти оңу
ннун Чазак Даргазының олудунга
лаан. 2012 чылда күрүнө баштыңы
албан-дужаалга ооң кандидату-
шилип алырга, Тываның Дээди
ты ийи дугаар хуусаада ону деткээн.
олбан Кара-оолга юбилейлиг
а Владимир Путин республика
удуртулганы-биле социал-эконо-
г хөгжүлдизинде көскү чедиш-
рлиг болуп турарын демдеглээш,
ның Баштыңының хуусаадан эрте
лдазынче кирер дээн шийтпирин
эн. Федералдыг болгаш регионал-
олитиктер Тываның Баштыңын юби-
биле байыр чедирип тура, Шолбан
оолдун регионга националдар ара-
а эп-чөптү болгаш политиктиг турум
ту кадагалап арттырганын онзагай
еглеп турарлар. 2015 чылда ол со-
ны шийтпирлээни дээш, РФ-тиң Пре-
тизи ону «Ада-чурт мурнунга ачы-

хавыязы дээш» орденниң ийиги черге-
зи-биле шаңнаан.

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! 50
харлаан юбилейиңер-биле мээң байыр
чедиришкенимни хүлээп ап көрүңер!
Тываның хөгжүлдизинче угланган күже-
нишкениңерни коллегаларыңар үне-
леп турар. Чаңгыс чер-чурттулганыңар
хөй эгелээшкениңерни болгаш гу-
бернатор төлөвилелдериниң деткип
турарлар. Эгелээшкениңерниң сорул-
газы — регионнун экономикаңар шыдал-
быразын быжыглаары, хоочуннарың
болгаш инвалидтерниң социал база эмчи
хандырылганын экижидери, аныяк өг-
бүлелерни чурттаарыңа таарымчалыг
оран-сава-биле хандыраары. Тываның
чону эки чурттазын дээш моон-даа
соңгаар бүгү-ле чүүлдерни кылдыр дээр-
зинге бүзүрээр мен. Силерге каң ка-
дыкшылды болгаш чогулманы күзедим!
Россия Федерациязының Чазааның
Даргазы Дмитрий Медведев».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! 50
харыңар-биле сеткилимден байыр че-
диришкенимни хүлээп ап көрүңер!
Силерниң чуртталгаңар — даанган херээ
дээш чүткүлдүн, ажилгыр чоруктун,
харысалганың чырык чижээ-дир.

(Уланчызы 2-ги арында).

Дириг хөгжүмнүн болгаш шажынның фестивалы

«ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭ» БАЙЫРЛАЛЫ

Россия Федерациязының Улустун артизи Игорь Бутман Үстүү-Хүрээ
фестивалының эң хүндүлүг аалчыларының бирээзи бооп, Тыва Республиканың
Үрер хөгжүм оркестриниң киржилгези-биле солун оюнун саксафонга ойнап
күүсеткен.

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ тырттырган чуруу.

Июль 14-17 хүннеринде Чадаанага
«Дириг хөгжүмнүн болгаш шажынның
делегей чергелиг XVII «Үстүү-
Хүрээ-2016» фестивалы болуп эрткен.
Аңаа Польшадан, Япониядан болгаш
Россияның Москва, Санкт-Петербург,
Красноярск, Абакан, Минусинск, Кызыл
болгаш Тываның бүгү кожууннарын-
дан хөгжүмчүлөр киришкен. «Үстүү-
Хүрээ» фестивалы төлөвилелдин авто-
ру болгаш эгелекчизи, Тываның күрүнө
филармониязының директору Игорь
Дулуш июль 14-те кезээкиниң 7 шакта
фестивальды байырлы-биле ажит-
кан. Көрүкчүлөргө, аалчыларга болгаш
мөөрейниң киржикчилеринге байыр че-
диргеш, фестивальдың төөгүзү болгаш
программазы-биле ол таныштырган.

Тыва Республиканың Чазааның Үрер
хөгжүм оркестриниң ТАР-ның 95 чылын-
га тураскааткан тускай программалыг
концертин көрүкчүлөр магадап көргөн.
Тыва Республиканың уран чүүлүнүн
алдарлыг ажилдакчызы Петр Казимир
оркестри дирижерлаан. Чартык ай бу-
рунгаар бо-ла программазы-биле ор-
кестр Польшага болган үрер хөгжүм
фестивалына киришкеш, поляк аъттар
мунуп алгаш ойнааш, көрүкчүлөрниң
болгаш шыңгыы жориниң ынакшы-
лын чаалап ап, Гран-при — дээди
шаңналды чаалап алганын Петр Нико-
лаевич чоргаарал-биле чыылганнарга
чарлаарга, диңмиттиг адыш часкааш-

кыннары-биле көрүкчүлөр байыр че-
дирген. Польшага эрткен үрер хөгжүм
фестивалының директору Дариуш
Ледцион бистиң хөгжүмчүлөри-
мактал, магадаашкынның сестери-
биле алгап-йөрээвишаан, Лобез
хоорайның бургомистриниң өөрүп
четтиришкениниң бижиин оркестриң
уран чүүл удуртукчузу, ТР-ниң алдар-
лыг артизи Тимур Дулушка тывыскан.
ТР-ниң Улустун артизи Софья Кара-оол
байырлыг ажыдышкынның концертин-
ге тыва улустун ырларын оркестриң
үдөлгези-биле күүсеткен.

Июль 15-те фестивальдың аалчы-
зы, Россияның Улустун артизи Игорь
Бутман биле «Тыва джаз бенд» «Үстүү-
Хүрээ» фестивалының аалчыларына,
киржикчилеринге болгаш көрүкчүлөргө
аян туткан. Июль 16-да ат-сураглыг
«Ят-ха» бөлүүнүн тургузукчузу, ТР-ниң
Дээди Хуралының депутады, хөгжүмчү
Альберт Кувезин биле «Хартыга» бөлүү
фестивальчыларга бараан болган. Июль
17-де фестивальчылар Хороо байыр-
лалына киришкен. Кезээ мөөрейниң
тиилекчилериниң болгаш ТР-ниң Үрер
хөгжүм оркестриниң улуг концерти-биле
фестиваль доозулган.

Ол дугайында бистиң коррес-
пондентилеривистиң делгереңгей
материалдарын солуннун дараазын-
да үндүрүлгезинден номчуур силер,
хүндүлүг номчукчу.

• Байыр чедиришкннери

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол 50 харлаан

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында)

Тываның төлү силер, профессионал быжыгышкынның улуг оруун эртнер. Силерниң хууда болгаш ажил-херекчи шынарларыңар, хөй талалыг ажил-чорудулгага билииңер болгаш дуржулганар чүгле республика иштинде эвес, бүгү чуртка хүндүткелди тургускан. Моон-даа соңгаар мурнуңарда салган сорулгаларны дээштиг күүседир дээш силерден хамааржыр бүгү-ле чүвени кылырыңарга бүзүрээр мен. Силерге чаагай кадыкшылды, кежик-чолду, салган планнарыңарга чедишкннерни күзедим! **Россия Федерациязының Күрүне Думазының Федералдыг Хуралының даргазы С.Е. Нарышкин.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер-биле байыр чедирдим! Силерге, чаагай кежиктерни, каң кадыкшылды база Тыва Республиканың өзек сорулгаларын боттандыраарыңа, салган планнарыңарга чедишкннерни күзедим. Силерге болгаш чоок кижилериңерге эң-не чаагай чүүлдерни күзедим! Хүндүткел-биле, **Россия Федерациязының Соңгу Кавказ херектериниң талазы-биле сайыды Л.В. Кузнецов.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! 50 харлаан юбилейиңер-биле сеткилимден байыр чедирдим. Силерниң үре-түнелдиг нийтилер-политиктиг ажил-чорудулгаңар, төрөөн республикаңарның чаагай чоруу дээш бүгү күжүңерни, билииңерни бээр дээр бердинишкннер ханы хүндүткелди болдуруп турар. Силерге болгаш чоок кижилериңерге аас-кежикти күзедим. Бүгү-ле эгелээшкннериңерге болгаш ажилыңарга чедишкннерни күзээрин чөпшээрер көрүңер. Хүндүткел-биле, РФ-тиң камгалал сайыдының оралакчызы - РФ-тиң камгалал яамызының Аппарат удуртукчузу, генерал-полковник Ю. Садовенко».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер хунуңерде сеткилден байыр чедиришкннин хүлээп ап көрүңер! Россияның чаагай чоруу дээш профессионал ажил-чорудулгаңарга моон-даа соңгааргы чедишкннерни, каң кадыкшылды, аас-кежикти, чаагай кежик-чолду күзедим! Хүндүткел-биле, **Россия Федерациязының Президентизиниң дузалакчызы - РФ Президентизиниң Контроль эргелелиниң начальниги К. Чуйченко.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер таварыштыр эң-не чылыг болгаш сеткилден ханызыңдан байыр чедиришкннерин хүлээп ап көрүңер. Силер сеткил-сагыжыңдан элдептиг аныаксыг шынарны болгаш үениң аайы-биле чаа чүүлдерге сонургалды чидирбээр онза, эң бедик түннелдерге кезээде чүткүлдүг кижилерниң саныңа хамааржыр силер. Силерниң арга-дуржулганар, ажил-ишчи болгаш кижизиг мөзү-шынарларыңар нарын айтырылганы шалыпкын болгаш бедүүнү-биле шиитпирлээринге дуза болуп турар. Силерниң күчү-шыдалыңар, тура-сорууңар моон-даа соңгаар салган сорулгаларыңарны боттандыраарыңа дузалаар дээрзин-

сеткиишкннерни күзедивис. Чаа-чаа чедишкннерниң оруунга бодунуң херээниң профессионалының эң-не эки шынарлары кезээде артып калыр болзун! Хүндүткел-биле, **Россия Федерациязының хамааты камгалалды, онза байдалдарның болгаш айыыл-халаптарны чайладырының талазы-биле сайыды В.А. Пучков.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүңгенден бээр 50 харлаан юбилейиңер-биле сеткилимден байыр чедиришкннин хүлээп ап көрүңер! Силерниң бедик мергежилдиңер, даанган херек дээш харысалгалыңар, амыдыралчы улуг дуржулганар, организа-кчы шынарларыңар-биле кады кижилерге сагыш човангырыңар, эки хамаарылганар ханы хүндүткелди болгаш ат-алдарны тургускан. Силерге каң кадыкшылды, аас-кежикти, чаагай кежиктерни база ажилыңарга моон-даа соңгаар чедишкннерни күзедим! Хүндүткел-биле, **РФ-тиң Шериг Күштериниң Чингине штавының начальниги - РФ-тиң камгалал сайыдының бирги оралакчызы, армия генералы В. Герасимов.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! 50 харлаан онзагай юбилейиңер-биле сеткилимден байыр чедирдим. Силерниң үре-түнелдиг нийтилер-политиктиг ажил-чорудулгаңар, төрөөн республикаңарның чаагай чоруу дээш бүгү күжүңерни, билииңерни бээр дээр бердинишкннер ханы хүндүткелди болдуруп турар. Силерге болгаш чоок кижилериңерге аас-кежикти күзедим. Бүгү-ле эгелээшкннериңерге болгаш ажилыңарга чедишкннерни күзээрин чөпшээрер көрүңер. Хүндүткел-биле, РФ-тиң камгалал сайыдының оралакчызы - РФ-тиң камгалал яамызының Аппарат удуртукчузу, генерал-полковник Ю. Садовенко».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер хунуңерде сеткилден байыр чедиришкннин хүлээп ап көрүңер! Россияның чаагай чоруу дээш профессионал ажил-чорудулгаңарга моон-даа соңгааргы чедишкннерни, каң кадыкшылды, аас-кежикти, чаагай кежик-чолду күзедим! Хүндүткел-биле, **Россия Федерациязының Президентизиниң дузалакчызы - РФ Президентизиниң Контроль эргелелиниң начальниги К. Чуйченко.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер таварыштыр эң-не чылыг болгаш сеткилден ханызыңдан байыр чедиришкннерин хүлээп ап көрүңер. Силер сеткил-сагыжыңдан элдептиг аныаксыг шынарны болгаш үениң аайы-биле чаа чүүлдерге сонургалды чидирбээр онза, эң бедик түннелдерге кезээде чүткүлдүг кижилерниң саныңа хамааржыр силер. Силерниң арга-дуржулганар, ажил-ишчи болгаш кижизиг мөзү-шынарларыңар нарын айтырылганы шалыпкын болгаш бедүүнү-биле шиитпирлээринге дуза болуп турар. Силерниң күчү-шыдалыңар, тура-сорууңар моон-даа соңгаар салган сорулгаларыңарны боттандыраарыңа дузалаар дээрзин-

ге бүзүрээр мен. Сеткилимниң ханызыңдан силерниң нарын болгаш харысалгалыг ажилыңарга чедишкннерни күзедим. Быжыг кадыкшылды, аас-кежикти болгаш чаагай кежикти күзедим.

Россия Федерациязының Президентизиниң ажил-херектер эргелекчизи А.С. Колпаков.

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Чүрээмниң ханызыңдан юбилейиңер-биле байыр чедирип олур мен. Быжыг кадыкшылды, төнмөс-батпас амыдыралчы күш-шыдалды, сергек тура-соруку болгаш чүткүлдү күзээримни хүлээп ап көрүңер. Силерге олча-кежик каяа-даа, кажан-даа кады чорзун. Бистиң чурттувустуң күчү-күжү болгаш чечектелишкннин дээш ажил-херээңерге чаа-чаа чедишкннерни күзедим. Силерге, Силерниң чоок кижилериңерге база төрөлдериңерге тайбыңны болгаш буян-сеткилди күзедим!

Россия Федерациязының Президентизиниң РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелинде бүрүн эргелиг төлээзи А. Муравьев.

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер-биле чүректиң болгаш сеткилдин ханызыңдан байыр чедиришкннерин хүлээп ап көрүңер. Силерге быжыг кадыкшылды, шупту херектериңерге чедишкннерни, салган сорулгаларыңарны чедип алырыңа күш-шыдалды болгаш тура-соруку күзеп тур мен. Силерниң шупту эгелээшкннериңер олча-кежикти болзун, аас-кежикти болгаш чаагай чолду, буян сеткилди тайбыңны Силерге база Силерниң чоок кижилериңерге күзедим.

Эң эки күзээшкннер-биле, **РФ-тиң ФХ Күрүне Думазының депутаты, ССРЭ-ниң улустуң артизи, Россияның Күш-ажылының Маадыры И.Д. Кобзон.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер-биле байыр чедирип тур мен! Профессионализм болгаш бүгү тала-биле билигни, келир үеде ажык-дузанын көрүп билирин, социал адыр болгаш экономика айтырылганын хунуң-не шиитпирлээрин негээр ажил-ижиңерге чедишкннерни күзедим.

Тыва Республиканың хөгжүлдизинче угланган шупту планнарыңарны чедишкнниг боттандыраарыңа силерниң билигериңер дузалаар болзун. Аас-кежикти, буян сеткилди болгаш чаагай кежикти Силерге болгаш Силерниң чоок кижилериңерге күзедим! Хүндүткел-биле, **РФ-тиң ФХ Күрүне Думазында РФКП фракциязының удуртукчузу Г.А. Зюганов.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Санкт-Петербургтуң Хоойлужудулга Хуралының депутаттарының мурнундан болгаш амы-хуумдан Силерни юбилейиңер - төрүттүңгенден бээр 50 харлааныңар-биле байыр чедирип тур мен! Силерниң күжүңер, билииңер, профессионал ажил-чорудулга талазы-биле кончуг улуг арга-

дуржулганар кезээде херек болгаш ажыглаттыңан турар болур дээрзинге бүзүрээр мен. Силерге быжыг кадыкшылды, өлчей-кежикти, чаа эгелээшкннерни, Россияның болгаш Тыва Республиканың чаагай чоруу дээш харысалгалыг ижиңерге чедишкннерни күзедим.

Санкт-Петербургтуң Хоойлужудулга Хуралының Даргазы В.С. Макаров.

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич!

Юбилейиңер-биле мээң сеткилимниң ханызыңдан байыр чедиришкннини хүлээп ап көрүңер. Сеткилимниң ханызыңдан силерге аас-кежикти болгаш өг-бүлөңерге чаагай чолду, быжыг кадыкшылды, төнчү чок күчү-шыдалды болгаш кандыг-даа бергелерни ажып эртер чаа тынышты, шупту эгелээшкннериңерге чедишкннерни күзедим! Амыдыралыңарда чоок болгаш эргим кижилериңер-биле өөрүшкүлүг үелериңер хөй-ле болзун! Хүндүткел-биле, **Үлетпүр хөгжүлдизиниң фондузунун директору А.Г. Комиссаров.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер-биле Силерге байыр чедирип тур мен. Силерниң Россияның күчү-күжүн быжыглаарыңа болгаш чонунуң эки чаагай амыдыралының деңнелин бедидеринге, Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизи дээш хөй талалыг күрүне ажил-чорудулгаңарга чедишкннерни күзедим. Хөй чылдарда быжыг кадыкшылды, бодап алган планыңарның боттанырын, Силерге болгаш Силерниң чоок кижилериңерге аас-кежикти болгаш чаагай чолду күзедим. Хүндүткел-биле, **«Тим групп» ХАН-ның Директорлар чөвүлелиниң даргазы В.Г. Артюхов.**

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Юбилейиңер-биле байыр чедирип тур мен! Тыва Республиканың удуртулгазыңа үре-түнелдиг ажилыңарның чылдарыңа Силер харысалгалыг шиитпирлерни хүлээп болгаш оларны амыдыралга доктаамал боттандырып шыдаар күш-шыдалдыг удуртукчу ат-алдарыңарны быжыгладыңар. Силерниң ажил-чорудулгаңарның түннелдерин Тываның чурттакчылары-даа, чурттуң удуртулгазы-даа бедии-биле үнелеп турары хун бүрүде ажилыңарга, республикада стратегтиг, экономиктиг болгаш социал ужу-дузалыг төлөвилелдерни боттандыраарыңа дузалап турар дээрзинге бүзүрээр мен. Чыып алган арга-дуржулганар, делгем билииңер, чонунарның амыдыралын экижидер чүткүлүңер моон-даа соңгаар идепкейлиг ажил-чорудулгаңарга дөгүм болзун, шупту эгелээшкннериңерге Тываның чурттакчыларының деткимчези турар болзун. Силерге быжыг кадыкшылды, келир өйже чырык көрүштү, ажилыңарга болгаш амыдырал-чуртталгаңарга салган сорулгаңарга чедишкннерни күзедим.

Татарстан Республиканың Президентизи Р.Н. Минниханов.

Чөөн-Хем
кожуунуң Н
болгаш «Үстү
фестивалы-б
Кара-оолдун
чедирииш

Хүндүлүг ч
чурттугарым!
Чөөн-Хемчик
ажыл-ишчи чо
Наадымының эң
дырлары — э
гу малчыннары
хүндүткелдиг хоо

Бо чылын Тыва А
ликаның тургустунган
95 чыл оюн демдегел
виске чедир таптыг-ла
канда, **«Тываның аа
га хүндүткел чылы»**
үеде Наадымыңарны
турар-дыр силер. Ынча
Хемчик кожуунуң чо
рун шагдан тура өгбө
эрттирип чорааны Н
йырлары-биле келген а
уткуп, хүндүлөп турар
дур. Кожуунуң Наа
база Үстүү-Хүрээ фес
эгелээни-биле изиг б
чедирип тур мен!

Эрткен чылын ма
хөй улуг болуушкунна
дээрзин кончуг эки са
Ол дээрже Даа кожуу
чыл ою, бүгү делел
лиг **«Үстүү-Хүрээ»** дир
фестиваль, Республика
дымы, Чадаанага төр
Тывавыстың чоргаа
Россияның Маадыры,
ның камгалал сайы
гей Күжүгетовичиниң
харлаан юбилейин
көдүрлүүшкүңүң д
эрттирдивис. Сергей
овичиниң ачы-дузасыңа
кайда-даа чок чаа үен
өргээзин мында аж
Бо хүреш маргылдаа
рип турарывыс стади
ажыдышкынның база
байдалга кылганывыс
мен! Бо бүгү чедишкн
демнешип тургаш кылга
херээвистиң көскү тү
дир.

Чөөн-Хемчиктиң чо
лерниң бүгү Тываның
га харысалганар ды
дээрзин черле утпайн
Мааңа, силерниң амыды
тап чоруур кожуунуңарга
ла 95 чыл бургунгаар Т
догуннаан аңгы күрүне
тургустунарыңа улуг үлү
кирген Хүн ноян Буян
гы чонун эвилелдеп чор
даана хоорайга Россия
дыры, Россияның ка
сайыды Сергей Күжүгетов
төрүттүңген, **«Делегейниң д
тинези»**, Тывавыстың улуг
төөгү эртемнериниң
чогаалчы, эртемденивис
Борохович Кенин-Лопсан,
тика эртемнериниң бирги
тору Хеймер-оол Оланович
болгаш уран чүүлдүң, о
культураның база үлетпүр
бүрү адырларының шыгы
кижилериниң чурту-дур.

Бурунгаар, Тыва! Буру

• Чөөн-Хемчик: кожуун Наадымы-2016

Хайымныг байыр-наадым

Хөгжүмнүн болгаш ша-
жынның «Үстүү-Хүрээ» фес-
тивалы-биле чергелештир
июль 15-те Чөөн-Хемчик
кожуунун Тыва Арат
Республиканың 95 чылын-
га тураскааткан Наадым ба-
йырлалы база болуп эрткен.
Кожуунун сумуларының
олгаш Чадаана хоорайның ажил-
чилеринин байырлыг чыска-
ны Ленин кудумчузундан эге-

аңгы бөлүктө улуг, көскү кылдыр
каастаан «Хараачалар» адаан-
да оюннар дыка-ла уjur-уткалыг,
чараш, солун болган. Кожуунун
танцы коллективтери «Дүк салы-
ры» деп самын бараалгаткан
соонда, шаңнал-макталдарга тө-
лептиг, эрес-кежээ, ажил-ишчи ки-
жилер шаңналдарын хөй чоннун
адыш часкаашкыны-биле алган-
нар.

Чөөн-Хемчик кожуун чагырга-

медалын Иймеден Билчиир-оол
Хунапаевич Ондар алган.

Оон аңгыда акша шаңнал-
дарының сертификаттарын аңгы-
аңгы сумулардан 14 муңу мал-
чыннарга тывыскан.

Наадымга киржип чедип
келгеш, Тыва Республиканың
Баштыңының хүлээлгезин күү-
седип турар Шолбан Кара-оол ста-
дионга чыылган чоннун мурнун-
га сөс ап, сагыш-сеткилден чы-

Малчыннарывыстың ачызы

Чөөн-Хемчик кожуунун
малчыннарының чаңчыл
болган байырлалы – 2016
чылдың Наадымында бол-
гаш «Үстүү-Хүрээ» хөгжүм
фестивалында кожуун ча-
гыргазының даргазы Б.Н.
Монгуш-биле чай кадын-
да чугаалажыптар аргалыг
болдуvus.

– Байбек Надажапович,
шаанда болза бо байырлал-
ды маевка деп адап турган, ам
кожуун Наадымы, аңаа мал
ажыл-агыының байдалы, мал-
чыннарның чедишкinnerи
кандыг болганыл?

– Бир дугаарында, Наадым
байырлалын уткуштур хоо-
чун болгаш аныяк-даа малчын-
нарывыстың чымыштыг ажил-
ижин демдеглевес аргавыс чок.

Ниитизи-биле алырга,
мал-маганның баш санының
өзүлдөз, эт, сүт, дүк болбаа-
зырадылганы эки түнелдерлиг
болган. Бо чедишкinner-
де кыштың соогу, чайның изии
дивейн, карак кызыл ажилдап
чоруур малчыннарның үлүг-хуузу
улуг. Олар төрзүн кожуунун
ажыл-агыының сайзырал-
хөгжүлдөзүнге дыка улуг үлүүн
кирип турар, оларның эрес-ке-
жээзин бо байырлалда демдег-
леп, үнелеп, хүндүлөп көрбөс
арга чок. Ынчангаш бистиң
кожуунун көдээ ажил-агы шү-
гүмунга канчаар-даа аажок улуг
үлүг-хуузу кирип чоруур, кожу-
уну алдаржыдып чоруур бистиң
малчыннарывыска улуу-биле
өөрүп четтирдивис.

– Мал ажылында хаара тут-
тунган кайы бүдүрүлгелерни
онзалап демдегеп болур
силер?

– Кожуунда бо хүннүн байдалы-
биле 2 муниципалдыг унитарлыг
көдээ ажил-агы бүдүрүлгелери,
16 көдээ ажил-агы кооператив-
тери болгаш 111 арат-ажыл-агы-
лары бактаап турар.

де төрүүр инек 7085 баш, 141148
шээр мал, 890 баш хаван, 7540
баш чылгы база 7 баш теве мал,
30 сарлык бактаап турар. Эрткен
чылга деңнээрге, бода мал 2 хуу,
шээр мал 2 хуу, чылгы мал 1,5 хуу
өзүлдөзүгү үнүп келген бис.

– Тывада сайзырап эгелзэн
губернатор төлөвилелдери
бар болгай. Бо талазы-биле
байдалыңар кандыгыл?

– Тыва Республиканың Чазаа-
ның болгаш Көдээ ажил-агы
яамызының «Эгелеп чоруур
фермерлери деткири», «Өг-
бүлө фермер ажил-агыларын
хөгжүдери» деп программалар-
га кожуундан ажил-агы чыг-
арып турар фермер ажил-агы-
ларывыс дузаны алгаш, улаш-
тыр түнелдиг ажилдаар со-
рулганы салганнар. Ол дээр-
ге кожуунун социал-экономика-
тыг хөгжүлдөзүгүгү улуг идиг болуру
чугаажок.

2016 чылдың январь 6-да
«Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» бол-
гаш «Инек – чемгерикчи малым»
губернатор төлөвилелдерге кир-
жир киржикчилерни чон хуралын-
га бадылааш, деткир деп шийт-
пирни хүлээп алган бис. Чадаана,
Хайыракан, Бажың-Алаак, Те-
ве-Хая, Ийме, Шеми, Баян-Тала,
Хорум-Даг, Хөндөргей, Чыргакы,
Чыраа-Бажы сумулардан «Аныяк
өг-бүлөгө – кыштаг» болгаш
«Инек – чемгерикчи малым» деп
толөвилелдерде ниитизи-биле 43
кижи киржип турар.

– Чөөн-Хемчик кожуун чүг-
ле мал-маган өстүрери-биле кызы-
гаарланмайн турар болгай...

– Ийе, 2016 чылдың часкы
хову ажилдарына ниитизи-би-
ле тараа культураларын 2169 га
черде тараан бис, ооң иштинде
тарааны 184 га черде, кызыл-та-
сы 110 га, суланы 1498 га, тары-
мал сигенини 177 га, картофельди
294 га, ногаа аймаан – 8 ажыг га
черде тараан.

Көдээниң бараан продукция-

ш Киров кудумчузун тавар-
стадионга кирип келген. Аңаа
мнуг чыскаалган парад хүн-
ы-биле бир долгангаш, айыт-
черинге доктаап туруптарга,
сарыкчылар амыр-мендиниң
алдарын шүлүктөп турду.
Бүдүг Тыва чедишкinnerи
оргаарланып делгеп алгаан
огадыкчы ажил-ишчи
олбаннары чыылган байыр –
чөөн-Хемчик чуртувуста
айыр-наадым чалай берди.
Хөгжүм-ыры чаңгылган,
өмөй-сыгыт сырынналган,
эжүлдени делгеп шиннзэн
эглүг, чаагай чайгы байыр –
чөөн-Хемчик чуртувуста
айыр-наадым хайым туру...

зының Хүндүлел бижиктерин
Хөндөргей сумузуңдан Чиңгис
Ондар, Хайыракандан Раиса Ча-
чыр-оол, Баян-Таладан Марат
Куулар, Базыр-Тараа Куулар, Ше-
миден Наталья Монгуш, Иймеден
Каң-оол Ондар, Чадаанадан Че-
чен-оол Эрелчин, Кырлыг Нама-
жап, Омак Сат алганнар.

Чөөн-Хемчик муниципалдыг
кожуун баштыңының Хүндүлел
бижиктери-биле Чыргакыдан Вла-
димир Соян, Хөндөргейден Сара
Монгуш, Шемиден Аяс Монгуш,
Чадаанадан Бүүрекей Иргит, Омак
Ондар шаңнатканнар.

Тыва Республиканың Чазаа-
ның Даргазының Хүндүлел бижик-
терин Чадаанадан Борис Монгуш,

лыы-биле изиг байыр чедирген.

Чөөн-Хемчик – бурун Даа
кожуун 250 чыл оюн эрткен
чылын демдегеп эрттирген. Тыва
күрүнениң хевирлеттинип тургу-
сунарына Даа кожуунун Хүн
нояны Буян-Бадырғы Монгуш
канчаар-даа аажок төөгүлүг үлүг-
хуузу кириген. XX вектин эгезинде
Урянхай крайның политикагын төвү
болуп турган кожуунун Хүн нояны
Буян-Бадырғы тываларның бот-
тодараттынып, бурунгаар улам-
чылаар оруун өттүр көрүп, билип,
улуг Россия-биле каттыжарын-
га чедиргенин билир болгай бис.
Буян-Бадырғы ноянның тургусчуп
кааны Тыва Арат Республиканың
95 чыл оюнга тураскааттыгана
Наадым – 2016 Чадаана хоорайга
онза солун, бедик көдүрүлүшкүнүг
болуп эрткен.

Танышпасты таныштырган
Даа кожуун – Чөөн-Хемчик.
Хөмүр-даштыг, аңныг, каттыг,
Көдээзинде тараа, малдыг,
Араттары ажил-ишчи,
Аяк шайлыг Чөөн кожуун.
Тайгазы бай, дагыг, хемниг,
Усчу, тоолчу, уран чүлдүг,
Угу мөгө Чөөн кожуун,
Шажын-суртаал, эрге-хоойлу,
Чаагай чаңчыл нептереткен,
Төре херзэн тургузушкан,
Төөгүлүг Чөөн кожуун.

Башкарыкчыларның бо йө-
рээлдеринде бүгү Тывага ал-
дар-сурагыг, байлак төөгүлүг
Чөөн-Хемчик кожуунун бойдус-
чурмалы, чонунун овор-хевири
уран-чечени-биле чуруттунган.

Аът чарыжы, хүреш мар-
гылдаазы база «Үстүү-Хү-
рээ» фестиваль дугайында
солуннун дараазында үнөр
номеринге делгереңгейи-биле
чырыдар бис.

Надежда ЭРГЕП.

адчыскаалдың болгаш улуг
н долдур көрүкчү чоннун
га кожуунун 5 танцы кол-
тери амыр-менди самын ба-
ткан соонда, байырлалдыг
кииксидип үндүргөн. Ооң
театржыткан «Чайлаг
деп көргүзүг эгелзэн. Беш

Уран Куулар, Теве-Хаядан Ахмед
Ооржак, Шолбан Сат оларга тывыс-
кан.

«Тыва Республиканың алдар-
лыг чылгычызы» хүндүлүг атты Ча-
даанадан Андрей Александрович
Монгуш база «Күш-ажылчы шыл-
гарал дээш» Тыва Республиканың

Тыва уксаалыг хойну өстүрүп
турар уксаажыдылга ажил-агы-
лыг «Белдир», шээр малдың
«Даг-Ужу», «Ак-Хая» көдээ ажил-
агы бүдүрүлгелери чедишкinner-
ниг ажилдап турар. Олар шээр
малдың продуктулуг чоруун бе-
дидер талазы-биле улуг сагышты
салып турарын демдеглейин.

Мал-маган чылдан чылче
чүзүн аайы-биле өзүп көвүдөп
турары өөрүнчүг. Кожуунда чар-
тык чылдың түннели-биле 19987
баш бода мал бар, ооң иштин-

зын болбаазырадып сайгара-
ры-биле «Чаңгыс суур – чаңгыс
бүдүрүлгө» төлөвилел-биле
ажылдап турар бис. Ынчалза-
даа кылыр уjurлуг ажилдары-
выс ам-даа мурнуvуста. Онзалап
демдеглээр чүвө чүл дизе, Теве-
Хая сумузуңда сүттен янзы-бүрү
ак чөмнөрни бүдүрүп үндүрер
бар. Олар эт, ногаа аймаандан
янзы-бүрү кылыгларны болбаа-
зырадыр цехтерни бо хүннерде
ажылгалач кириер.

Тываның Улустун чогаалчызы, Сүт-Хөл кожуунун хундүлүг хамаатызы Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ:

АЛДАН-МААДЫР

Алаш биле Хемчик хемнин
Авыралы кызыгаар чок.
Ажыл чокка халас кежик
Аксың удур боду келбес.

Кожумаа:

Алдан-Маадыр, Алдан-Маадыр,
Кандыг кончуг байлак оран,
Хайыраңны биске бердиң,
Ажыл-иштиң чымыжыңга,
Алдарыңны алгыдар бис.

Хоо-тараа хову кежир
Кож-кожа дилиндектер
Хорагай дег алдын-сарыг,
Хоомай эвес дүжүт бо-дур.

Кожумаа:

Манчүректин бажы чедир
Малдың одар-белчири хей.
Сериин тайга чайны өттүр
Сени, мени байыда бээр.

Кожумаа:

Амгы шагның салгалдары
Адаларга даңгырак дег,
Эртем-биле депшилгениң
Эчис-соруун чүлгенген бис.

Кожумаа:

Алдан-Маадыр, Алдан-Маадыр,
Кандыг кончуг мерген чонум,
Хайыраңны биске бердиң,
Дөспөс үлө чымыжыңга,
Төөгүңү бадыткаар бис!

12.07.2016 ч.

Бо суурдан эң баштай сурагжып
үнгөн дээди эртемниг эмчи **Оюн-оол Шүрженеевич** Ондар бир класстан
тура кады өөренип
чораан эжим. Ол
Красноярскиниң
эмчи институтун
дооскаш, төрзөн
кожуунунга улуг
эмчи болуп ажыл-
дааш, ат-сураа ал-
гып, элзэн болган-
да, чон ону Тыва
АССР-ниң Дээди
Совединиң депута-
дынга депшиткен. Ол үелерде Сүт-Хөлду
Чөөн-Хемчик кожуунунга кадыптарга,
янзы-бүрү албан черлери дүшкен. Элзэн
хей хакастар, орустар көжүп чоруй барган.
Сайзырап орган кожуун ара доктаап, Сүг-
Аксының сууру элбер-самдар апарды.

Депутат Оюн-оол чоннуң негелдезинге
дүүштүр кожууну катап тургузар дээш,
Кызылга кээп улуг даргаларның эжи-
дүндүүн амыратпайн туруп берген. Адаан-
дан чонга даянып, эки чүшкүрбзэн болза,
үстүнде даргалар шоолуг-ла хөделбес
боор чораан. Ам бо үе-биле ынчангы
байдалды деңнеп, бодап ораарга, ылап-ла
улусчу чазак-чагырга турганы шын-дыр.
Дажы-Намчал, Оюн-оол суглар хейнүүн не-
гелдези дээш көскү, тодаргай ажылдарны
хейнү кылып бүдүргөн.

Шериг-оол дарганың үезинде
О.Ондарны республиканың Дээди Хура-
лының депутадынга чон база катап деп-
шиткен. Кым-даа кижиге бирги чергениң
айтыры оң кадыкшылы болганда, хей-
хей кижилер эки эмчини эндээр эвес. Ону
магадап мактаанын кулаам-биле дыңнап,
караам-биле көрүп чордум. Чон социал
айтыргы адаандан изиндеп-ле келир,
хей-ниитиниң идепкейи ындыг күштүг
турган. Бо үеде хей кижилер ажыл-хожул
чогундан, соңгүлданың солун эвес апарга-
нындан пат-ла шоюгуп калган.

Чоннуң кадык-чаагай чоруу дээш
Оюн-оол Ондарның үлегер-соруу-биле
чүгле Алдан-Маадыр суурдан 10 ажыг
дээди эртемниг эмчилер депшип, Кызыл-
да республика эмнелгелеринде ажылдап
турарына иштимде өөрүп чоруур мен.
Олар кымнары? Кызыл хоорайның №2
поликлиниказының кол эмчизиниң эксперт
талазы-биле оралакчызы Алекмаа Өкте-
к-ооловна Ховалыг. Ол Кадык камгалал
ямызының штаттан дашкаар клиниктиг
эксперт ажылын база күүседип турар. Хоо-
рай үстүнде «Серебрянка» кадык камгалал
албан чериниң кол эмчизиниң оралакчы
эмчизи Маргарита Маадыр-ооловна Тур-
чина. Любовь Кара-Шарыевна Ооржак
— республиканың №1 эмнелгезиниң кол
гематолог эмчизи, Мерген Кызыл-оолович
Монгуш — №1 республика эмнелгезиниң
хан-дамыр аарыгларының кезер эмчизи,
ол-ла эмнелгениң хүлээп алыр килдизиниң
эргелекчизи, кезер эмчи Светлана Оюн-
ооловна Ондар, база ол-ла эмнелгеде
невролог Ефим Кысымаевич Куулар, хоо-
рай эмнелгезинде рентгенолог Шой-оол
Кылбакович Монгуш, терапевт-кардиолог
Валентина Өктековна Свалова, №1 рес-
публика эмнелгезинде физиотерапевт
Клавдия Биче-ооловна, хоорайда диш
эмчизи Олег Кызыл-оолович Монгуш.
Алдан-Маадыр суурунга самоледун барып
хондуртуптар ужудукчу Шуварин Ондарның
өөнүү ишти, ат-сураглыг уруглар эмчизи
Чечек Бавуевна Ондар. Олардан аңгы ор-
тумак эртемниг эмнелге ажылдакчылары
база дыка хей. Ак-Довурак, Чадаана бол-
гаш өске-даа суурларда та чеже эмчилер
бар?! Алдан-Маадыр суурдан эмчиниң эге
оруун ажиткан эжим-биле мен бо хүннерде
75 чыл оюн демдегеп турар кожуунувус-
биле барык чажыт бис.

Маадыр иениң оглу Сүт-Хөл кожуунун
хүндүлүг хамаатызы Оюн-оол Ондарның
75 харлаанынга тураскааткан дараазында
шүлүүм чүгле аңаа-даа эвес, бүгү-ле эмчи-
лерге белек болу бээр дээн күзелим-биле
бижидим:

ЭМЧИГЕ БҮЗҮРЕЛ

Кадыкшыл кижиге бойдустан
Харам чок хайыра болза-даа,
Кижилер бодунга кажан-даа
Кичээңгей чогу кайгамчык...

Кожумаа:

Эмчиге кижиге бүзүрээр,
Бурганга сүзүк дег, эттинер.
Эжинге сезиг чок ынакшыл
Букту-даа басып каар күчүлүг.

Гиппократ даңгыраанга шынчы

Кижиге човаачал эмчиниң

Ак халат дег, ыдык нүүрүңге

Аарыглар ашталып тайлы бээр.

Эх, аарыг-човулаң кезээде

Эмчиге акташкан даржылга.

Бистерге хилинчек көргүспөс,

Билиг бээр эмчиге ачылыг.

Кожумаа:

14.01.2015 ч.

Мен бүгү назыда билдинмес баар
аарыындан эрээ-хилинчек көрүп чор-
дум. «Ийи хар ажыг
чорда, авазы чок
апарган, ынчан-
гаш баары ийлээн
күжүр төлүмнү» деп
кырган-авам мени
9 дугаар оглу кыл-
дыр азырап каан.
Бүгү Тывада бар-
баан аржааным чок.
Чүгле эрткен вектиң
төнчүзүңде УЗИ-ге аарыгны шын тода-
раткан. Москвада Сеченов аттыг эмчи
академиязынче ынчан Кадык камгалал
ямызынга ажылдап турган **Алекмаа
Өктек-ооловна Ховалыг** биле көрей
эмчи мени чорудуптарга, аңаа кезишкин
эрткеш, ол хоочудан адырылган мен.

ЭМЧИ КИЖИ ХОЛУ-БИЛЕ

(Алекмаа Ховалыгга)

Айның, Хүннүң хайыразын
Айызап ап, билбейн чорааш,
Аарыгны кижиге боду

Ажылдап аар чүве болду.

Ажык-дузан өөрүп билгеш,

Ам-на билдим, Алекмаа.

Эмчи кижиге холу-биле

Эрээ-хинчээм чиигей берген.

Ажыл-ижим ам шуудаан,

Айга, хүнге өөрүп чор мен!

Сени мактаар чечен сөзүм

Чедишпес-тир, Алекмаа.

Аккыр халат арыг дому—

Арын-нүүрүң эмчи кежи,

Човулаңны арыдып бээр,

Чоргааралды биске берген.

ТӨРЭЭН ЧЕРИМ КИЖИЛЕРИ

«Шынның сылдызы» мөөрейге

Эмчи-домчу мергежилиң
Эки-ле-дир, Алекмаа.

Чаа-Хөл чурттуг Алдан
күдээзи 75-теп турар башкы
чогаалчызы Шоома
Даржайга.

Сырын чокта,

Сүт-Хөл кыры

Чылар-чылбас

чыткан ышкаш,

Чыткан хойну

тургуспас дег,

Шынап, онза

бистиң күдээ —

Таваар, оожум

Шоома Даржай.

Узар сүт дег, арыг дыл

уругларның чогаалчызы

Уттур аажок бүдүш чаң

Улугзуваан биез хевээр

Дааш-ла чок базар Шоо

Эрнин хензиг чырта тырткаш,

Оожум хоюг каттырып каар,

Эриг чаңы — чораан боду

Онза топтуг Чаа-Хөл оглу,

Номун таваар номчунар даан

Контр деп нүгүл-холка

Когарап-даа чораан бо

Чылганыр деп катын эң

«Шынга» шынап чырыд

10.07.2016 ч.

Шүлүкчү күдээзин алгааш,
деп малчын чээниниң кадайы,
төл керним **Роза Адар-оолов**
гушту кааптарымга, алдан-маад
артыктай берзе хөңнү.

Эки малчынааш, республи-
каның шаңнадып чораан керним

РОЗАГА

Роза кайгамчык кежээ

Уйгу чок малчын уруг боор.

Угбамның ынак кызы дег,

Кежиктиг хеймер кернивис.

Шаандан тура кудалар

Сагыжы тудуш эндевээр

Оолдуң хеймери Доска

Ону кудалап берген бис

Мыйгактың караан көрбзэн ме

Мылдырган чечзэн чулбаан ме

Борбак кызыл роза чечээ

Бодап дег, күзел дег онза!

Күнзеңмаа, Адар кудала

Хүнгээр-ле тейлеп чаяа

Кежээкей керним, чээни

Хереп дег, йөрээлим тут

14.07.2016 ч.

Силерлерге бараан боор
ширтек-дөжек бастынмайн-дыр
ларга бараан боор дээш, борба
шимдинмейн-дир, а өршээ, ыд
тандыларым, бажы бедик Ма
Сүмбер-Уула кырында Сүт-Хөлү
бурган-хайыраканнарым!

АЖЫЛ-ИШЧИ ИЕ

Оон бээр хей чылдар
эрте берген-даа болза,
ажылчын, кежээ чораан
ие кижини бодап келгеш,
бо бичии чүүлүмнү би-
жидим.

Ол кымыл дээрге, Бугал-
дай Сат деп кижиниң улуг уруу
Анчымаа Сат-тыр. Кончуг
аныак үезинден эгелеп, Анчы-
маа Хөр-Тайга школазының
интернадынга поварлап
ажылдап чораан. Ол үеде
интернатка өөреникчилер 70
чедип турган. Интернаттың
эргелекчизи Биче-оол До-
мунович Соян турган. Ол —
ынчан макталдыг ажылдыг

кижилерниң бирээзи чораан.
«Аар-берге кандыг-даа ажыл-
дардан далдарал ундаравас,
эрлерден-даа ажыг, мөгө-
шыырак кончуг кыс ийин бо»
— деп, Анчымааны Биче-
оол Соян мактаар чораан.
Анчымаа 5 ажы-төлдүг чо-
раан. Олары амгы үеде шуп-
ту өглүг-баштыг аңгы-аңгы
чурттап чоруурлар.

Анчымаа ажылдап чораан
үелеринде школа коллекти-
винден шаңнал-макталды
хейнүп чораан. Анчымааның
хеймер уруу Кара-Кат Ал-
дын-ооловна Ондар иезиниң
дугайында сактышкынын

ишти-хөңнүнүн ханызындан
чугаалаар. Ынчанмайн кан-
чаар, кандыг-даа амытанның
иези ышкаш эргим чүве кай-
да-даа чок. Назы-хары ул-
гады берген кижилер безин
авам-ачам деп чугаалап орап
боор чүве.

Бугалдай 4 ажы-төлдүг
чораан — 2 оол, 2 кыстыг.
Ол хүрешпес, чогул мөгө
чораан кижиге. Бугалдай Устүү-
Каргалга чурттап чорааш,
хайыраканны дузактап дая-
лап алгаш, аалыңга чүктеп
алгаш келген деп чугаа бар.
Араатан аңнар анаа аңнар
ышкаш эвес, сөөгү аар боор

чүве. Колхоз үезинде чолаачы
оолдар машина, трактору
үрели бээрге, моторун уштуп
кылып деп турда, Бугалдай
келгеш, моторну чааскаан
көдүргөш, салып каар болган-
дыр. Бугалдайның күжүн чо-
лаачылар кайгап чугаалажып
чораан. Оон оолдары адазын
дөзөп мөгө болган.

Иези мөчүй бээрге,
Анчымааның уруу Кара-Кат
авазының дугайында сактып,
бодап, оон үлегерин эдерип
чоруур.

Сандю Тюлюш,

хоочун бижекчи.

Хөр-Тайга сумузу.

АДАМ ЧУРТТУ МАНЧҮРЭЭ

(Кожамык аянынга)

Адам чуртту Манчүрээмни

Алдап, утуп кагбас-ла мен.

Алдап, утуп каапсымза,

Аза-четкер болганым ол.

Угум, дөзүм ооржактарны

Утуп, каап-даа болбас-ла ме

Утуп каапкаш, чорзумза,

Улчумал төл болганым ол.

Чунмаланган, чекпеленген

Чуртумга ынаам таан кончуг,

Чекпеленген, чунмаланган

Черимге ынаам таан кончуг.

Хөйлең болган, чоорган болга

Хөйүм кончуг, чонум кончуг,

Чоорган болган, хөйлең болга

Чонум кончуг, чуртум кончуг.

Светлана О

• Амыдыралдан чугаа

ЧУРТУМ КОНЧУГ

О! Сүт-Хөл! Кайгамчык чараш оран! Артын дургаар Кара-Даг, Бора-Тайга, улуг Кызыл-Тайга, Хер-Тайга, Алды-Устүү Ишкиннер бүзээлеп, «камгалап» алган турар. Мурнун дургаар арыг-кылаң Хемчик хем, эгээртинмес балык-байлаңы, чыжыргана, долаана, ыт-кады, кызыл-кады, эм ояттары, чараш саглагар хадыңнар, теректер, талдар, хараганнар дээш, — бойдустун янзы-бүрү чаяалгазы-биле «херимнеп» алган чыдар. Улуг Кызыл-Тайганың кырында, пашта кудуп каан сүт дег, арыг хөл чалгып чыдар. Барып-барып улуг тайга кырында чалгып чыдар!!! Чүү деп ындыг чаяалгал ол? Кайгамчык чараш! Хөл чер-черде-ле шөйлү берген чалгып чыдар боор. О, бурган өршээ! Сүт-Хөлдүн чаяалгазы кайгамчыктыр, сөзз четтирдим, төрзэн черим! Ыдыктыг мөгелерниң, алдарлыг малчын-нарның, тараажыларның, уран таланты-лыг сыгытчыларның, ыраажыларның чуртун чер-чурттуң чогаалчылары Е.Т. Танова, Ч.Ч. Куулар, А.Х.-О. Ховалыг дээш, оон-даа өскелер хөйүнү биззэн.

Чер-чуртум бо-ла сактыр, аңаа ынак болгаш, бир болган болушкунну бижириңче мени алба-дапты. Шаг-шаандан тура тоолга кирген «Сүт-Хөл шалбаа, Сүмбер-Уула тей турар шагда!»

Ынак авам, ачам суг мал-маганы-биле хөлөөжүнүң Биче-Хөлчүк деп черге чайлаглап турганнар. Олар-биле кады Херел-оол Хүрүлекович Ондар деп акым суг кады кайлаар. Ийи бичии оолдарым, школа тараарга-ла, чайгы дыштанылганында ырган ада-иезинге чайлаглап өөрөнгөн. Чавыс дарга кижил болгаш, үргүлчү хурал-улаа дээш олурбас, малчын коданнар, фермалар кезири азы Кызылче хуралдаар ээш чоруптар. Ажылымдан чыл шөлээзи лгаш, оолдарым сагынгаш, олуртунмаса-аш туруп берген мен. Оолдарым ачазы тээди дунмам оол биле мени Устүү-Дөргүн жаанынга машиназы-биле чедирип каан. Жаандан хөлге чедир кылаштажып чер. Шаараш-даа дээр, Дөргүн-даа дээр бойдустун чайгаар бүткен чараш ачы-выяалыг аржаанының бажынга чөм үстү жып, аржааннап келген таныыр улуста-выстан шайлап алгаш, дорттаптар дээш дыр-каскак дагны өрү алзы кылаштажып үпкен бис. Кадыр даг бажында баалыкта тем шыкка үнүп кээривиске, Сүт-Хөлдүн пту суурлары, безин ол чарыкта Баян-та, Ийме, Чадаанадан бээр көстүп турар. Дик даг бажында үнүп кээр, тааланчыг иин салгынын аяннын чүү дээр! Тоол-чүве-дир ийин! Кезек дыштанып алгаш, алаар оруктап кудургай куду салчып тывыс. Мен кашпагай оол дунмамдан калбайн маңап чоран мен. Оон штыр Кара-Суг кыштаанга келдивис. а-Суг аржаанынга чалбарып, кирип аш, хөл кайы сен дээш Улуг-Баалыкты алзы ооруглап кылаштажып үнүптүвүс. т-Баалыктың кадыр-берге төнмезин чүү р, үш-даа дыштанган бис. Суксааш, соок а суувусту пақтап чорувуста-ла, суу-

вус чылбаярып калган. Улуг-Баалыктын кырынга үнүп келгеш, Дүңгүрлүг-Каат деп шыргай аргаже шымнып кирипкен бис. Чаа-гай чыттың онзанын: көк-кат ында-мында чытталган, инек-караалар, кызырак-караалар шуут карак шокараңнаар. Чечектерниң чаражын: хек-даваннар, шончалайлар, шеңнелер, тус черниң чонунун чартык-ху-нажыннар дээр кызыл-сарыг чечектерин-ден чүгле карак шокараңнаар.

Ынчап чорааш, хөл өөжүнге чедип келген бис, Биче-Хөлчүк ырак эвес. Хөл өөжүнүн, кончуг улуг ак өг дег, дээрбек улуг даштары кайгамчык хоюг, хеп чуп, кургадырга, магалыг-ла, чогул ол черниң чону хөлге эжинмес, хеп чугбас — хөл килеңней бээр. Хөлдүн өөжү агып бадып чыдар болгаш, аңаа харын хеп чуп болур. Кончуг чараш ооду-көгү хөлбеңнэн Биче-Хөлчүк сагланайнып чыдыр. Авам, ачам, оолдарым, Херел-оол акымның уруглары Чимисмаа, Чеченмаа хөлчөк өөрүп уткуп алдылар. Авам сугга дузалажып чеди хире хонуп чорумда, хөлдүн ол чарында Алды-Достак джундан моторлуг хеме дыргыраар кел чор. Хөлдү кадарып турар чадырлыг орус хамаатылар бар дээр, олар хевирлиг. Көлзе-ле — оолдарым адазы бир хамааты эштиг. Ол хамааты шору тывалаар, аажок чугаакыр, баштак кижил болду. Авам, ачам изиг-ханны үндүргеш, божа-хойтаан тиккеш, хөлчөк хүндүлзэн. Хамааты тыва арага амзап көрбзэн болгаш, аажок сонуургаан. Эртенинде моторлуг хемеге ажы-төлүвүстү ап алгаш, авам суг-биле байырлашкаш, чорупкан бис.

Хөлдүн ортузунга чоруп олурувуста, хенертен хемевистиң мотору ажылдавайн барган. Мээң коргар деп чүвениң: «Оода хөлдүн кыдыынга чоокшулап кээр, үрели бербес» деп бодап, доңгайып хөлче көрүптеримге — дүвү чок ногаан эзрем, бажым дескине берген. «Хат-салгын кээп, хөл чалгыыр болза, өлгөн херек-тир» деп бодап, иштимде чалбарып ор мен: «Ом таре дүү таре түре соо хаа! Ом мани падме хум!». Хамааты Юра биле өөм ээзи моторну кылырын оралдашкаш, хоржок боорга, хемениң эшкижи-биле эжил-ле эгелдидилер. Мен оолдарымны: «Хөлче көрбейн, дуу арга-арыгже көрүп чоруңар, бажыңар дескине бээр» — деп чагып чораан мен. Харын-даа кааң, аяс хүн болган. Ынчап эжиндирип чоруп ораывыска, хемениң адаа килдирткейнип, хемени өрү көдүрүп каап чораан. Мен бүдүү иштимде: «Хөлдүн дүвүнде Сүмбер-Уулаңың даа дег, бедик даглар бар-дыр аа» деп бодап, улам коргуп чор мен. Хемевис дүвүн үш-дөрт-даа катап кидиредир дагдадып, көдүрүп каан чораан. Хөлдүн эринге келгеш, улуг тындым.

Хемени хөл таңныылдары — эзлеринге тайылбырлап тургаш хүлээттивис. Четтиргенивисти илередип, эът-кеш-даа берип турар бис. Хөлдүн таңныылдары биске пелядь, кадыргы деп хөлчөк улуг, семис, үскүр балыктар-даа бергеннер. Оолдарымның ачазы «УАЗ» машиназынга бисти олуртуп алгаш, кадыр-каскак оруу берге Чечектиг-леп чорааш, дүне чанып келген бис. Арыг, чараш хөлүвүсче аян-чорувус ам-даа караамга көстүп чоруур. Ыдыктыг, буянын хөлдүн кыдыын чүдөредип, бокталдырып болбас деп чүвени ук черниң чурттакчылары хөлчөк сагып чорувурун-даа көрдүвүс. Ынчанмайн канчаар, кижиниң төрзэн чери дег эргим чүве кайда боор!

Райса ХОВАЛЫГ
пенсиюда эмчи, шүлүкчү.

Сүт-Хөл хөл.

• Чайгы дыштанылга-2016

ЛАГЕРЬЛЕРДЕ
ПРОФИЛАКТИКА АЖЫЛЫ

Республикада бо хүннерде ниитизи-биле 122 бичии уруглар лагерьлери ажилдап турар.

Оларның аразында 105 школада хүндүскүнүң лагерьлери, 17 хоорай кыдыында стационар лагерьлер ажилдап турар. Ында шупту ниитизи-биле 6823 уруг дыштанып турар, оларның аразында назы-хар четпзэн уругларның профилактиктиг учедунда турар 88 уруг база 200-тен хөй учетта турар ада-иелерниң ажы-төлү хаара туттунган.

Чөөн-Хемчик кожуунда 17 лагерьлер ажиттынган. Ында 1 элчегде-ле 645 бичии уруглар хаара туттунган. Оларның аразында назы-хар четпзэн уруглар инспекторларының профилактиктиг учедунда турар ада-иелерниң ажы-төлү «Арыкчыгаш», «Буянын», «Шуралгак» лагерьлеринде дыштанып турар.

Чайгы дыштанылга үезинде назы-хар четпзэн уругларның болгаш ада-иелерниң эрге-ажыын камгалаар ажилдакчылар, шагдаа ажилдакчылары лагерь бүрүзүнче профилактиктиг үнүүшкүннерни кылып, дыштанып турар уругларга янзы-бүрү лекция, беседаларны болгаш оюн-тоглаалыг кезжэлери эрттирип турарлар.

Элдиг-Хем суурда стационар лагерь «Шуралгак» эң-не чараш, кайгамчыктыг

черде, тайга ортузунда турар. Оон агаар-бойдузу дыштанып турар уругларга эң-не таарымчалыг дээрзи билдингир. Ук лагерьде шупту ниитизи-биле 50 уруг ээлчег бүрүзүнде дыштанып турар. Шагдаа ажилдакчылары ук лагерьге үргүлчү барып профилактика ажылын кылып чорудуп, хөлгүг оюн-тоглааны эрттирип, тиелекчилерни шаңнап турарлар. «Шуралгак» лагеринде ээлчег бүрүзүнде назы-хар четпзэн уругларның профилактиктиг учедунда турар 10 уругну хаара тудуп турар. Бо чүүл бистерге профилактика ажылын күштелдирип ажилдаарыңа улуг идиг, уругларны чаагай көрүшкө, өөредир — бистиң ажылывыстың кол сорулгазы.

Ынчангаш чайгы дыштанылга үезинде уругларны лагерьлерге хаара тудуп, ылаңгыя профилактиктиг учетта турар уруглар-биле кижизидилге ажылын күштелдирер болзувусса, корум-чурум, кем-херектер үүлгедир талазы-биле сан-чурагайывыс эвээжээр дээрзинге идегээр-дир бис.

Азиана ОНДАР,
Чөөн-Хемчик кожуунун ИХК-
ниң назы четпзэннер талазы-биле
инспектору.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ЧОГААДЫКЧЫ ТИИЛЕЛГЕЛЕР

Делегейниң уруглар төвү «Артекте» 7-ги ээлчезинче Тываның эң-не эки өөредилгелиг, спортчу, активчи школачылары дыштанып чорааш, июль 11-де төрзэн черинче эеп келгеннер. Ол дээрде Даниил Буньков, Алдар Бавуу, Наталья Ванхобина, Станислав Салчак, Доржу Дажы-Сегбе, Сылдыс Күжүгет, Ачыты Күжүгет, Диана Монгуш, Чаяана Ооржак, Айрана Ондар олар-дыр. Бо уруглар доозазы янзы-бүрү чогаадыкчы, спортчу база интеллектуалдыг хемчеглерниң идепкейжи кижикчилери. Олар ындыг туружун «Артекке» база көргүскеннер.

Лагерьге дыштанып тургаш, уруглар аңгы-аңгы угланышкынның бөлгүмнер — «Робототехника», «Ракетостроение», «РосИзо», «Чымчак ойнаарак», «Бойдус болгаш чогаадыкчы бодал», «Квиллинг» (саазын-биле кылыглар), «Фитнес», «Геология» база аът мунарының эге билин алганнар.

«Артекте» 7-ги ээлчез хөй спортчу хемчеглер-биле ылгалып турар. Чижээлээр, «Турград», «Тропинки Суук-Су» деп база чиик атлетика, теннис, бут бөмбүү, шыдыраа маргылдаалары.

Спортка Суг-Аксы ортумаак школазындан Диана Монгуш шылгараан. Ол узунун халыырынга, 60 метрге маңнаарыңа киришкеш, 3-кү черни алган. «Теннис-Артек» деп турнирге Диана 1-ги черни алгаш, медаль болгаш хүндүлел бижики-биле шаңнаткан. Бут бөмбүүнүң секциязының идепкейжи дээш диплом-биле база шаңнаткан.

Шыдыраага республиканың Күрүне лицейинин өөреникчизи Сылдыс Күжүгет бүгү артекчилерден шылгарап үнгөш, 1-ги черге төлөптүг болган.

Чогаадыкчы мөөрейлерге бодунун талантызын Ак-Довурактың №4 школазының өөреникчизи Айрана Ондар пластилин-биле кылыглар кылгаш, 2-ги черни, «Шимчээшкин — чуртталга» деп мөөрейге 1-ги черни алгаш, «РосИзо» деп өөредилге программаның чедиш-кинниг өөренип алганы дээш диплом-биле шаңнаткан.

Республиканың Күрүне лицейинден Алдар Бавуу ракета модельдери кылыр «Оригами» мөөрейлеринге 1-ги черни база интеллектуалдыг мөөрейге 3 черге төлөптүг болган.

Аът мунарынга Наталья Ванхобина, массалыг хемчеглерниң эң эки организатору, Аграр лицейинин өөреникчизи Ачыты Күжүгет, лагерьниң эң-не бичи-зи Даниил Буньков интеллектуалдыг мөөрейлерге шылгарааннар.

Кызылдың № 15 лицейинин өөреникчизи Станислав Салчак биле Аграр лицейден Чаяана Ооржак лагерьниң амыдыралын чырыдып бижип, репортажтар, ролликтир тырттыргаш, «Аныяк корреспондент» деп бөлгүмнүн программаның чедиш-кинниг күүсеткени дээш дипломнар-биле шаңнатканнар.

Уругларга дыштанылганының үезинде эң-не уттундурбас, онзагай болган чүүл — «Кып-кызыл парустар» деп уругларның кино фестивалына киришкени. Фестиваль үезинде янзы-бүрү мастер-класстарга кирип, ынак актерлары-биле ужуражып база хөй-ле уругларга киноларны көргөннер. Ол ышкаш сурагыг режиссер-биле кыска кинолар тырттырганнар. Бистиң уруглар чогаадыкчы бодал-биле «Компот» деп кино үндүргөш, фестивалдың 1-ги черинге төлөптүг болганнар.

Бистиң корр.

• Алдан-Маадыр аттыг Национал музей

АМГЫ ТЫВАНЫҢ ДЕЛЕГЕЙИ

Июль 17-де Алдан-Маадыр аттыг Национал музейге ТАР-ның 95 чылдаанынга тураскааткан «Амгы Тываның делегейи: ада-чурт, хүлээлге, салым-чол» деп делгелгениң байырлыг ажыдышкыны болган. Аңаа хоорайның интеллигенциязы, музейниң аалчылары, көрүкчүлөр, хөгжүмчүлөр база журналистер чыылган.

Национал музейниң директору В.С. Чигжит делгелгени ажыдып, байыр чедирип сөс алган. Тыва Арат Республиканың тургустунганының 95 чылдаанынга тураскааткан юбилейлиг делгелгениң кол сорулгазы — ону көрүп келгеннерге амгы Тываның делегейин социал-экономика, политика, культура талазы-биле байдалын көргүзери дээрзин ол демдеглээн. Делгелгениң фото-чуруктарын, макеттерин кылырынга дузалашканы дээш ТР-ниң Экономика, Орук-транспорт комплекзиниң болгаш Харылзаа яамыларынга четтиргенин илереткен. Ол ышкаш база бир онзагай чүүл — ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Кара-оолдун мугур хар харлааны-биле бо байырлыг хемчег калсырлажып турарын демдеглээш, оон ачазы Валерий Ховалыгович Кара-оолга ак кадакты сунуп, байыр чедирген. Валерий Ховалыгович Кара-оол делгелгени кончук шынарлыг кылганын, аныяк республикавыстың хөгжүлдэзин бир янзы көргүскенин демдеглээш, делгелгениң ажылынга киришкен чонга сеткилин ханызындан өөрүп четтиргенин илереткен.

ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы К.А. Бичелдей Шолбан Валерьевичке онзагай белекти кылган музей ажылдакчыларын демдеглээн. «Күрүневистиң эң баштай канчаар тургустунганын, амгы үеде ажил-амыдыралын, ам чүнү кылырын бо делгелгеде көргүскени онзагай. Бурунгаар депшилгелиг төлевилелдерни, Шолбан Валерьевичиниң сагыш-сеткилин, ада-иезин, чонунга даянып алгаш, кылып чоруур ажылын бо делгелге көргүзүп турар» — деп, ол чугаалаан.

«Шын» солуннуң кол редактору А.С. Шокун «Сылдысчыгаш», «Шын» солуннарының бо чылгы салдынган ажилчын сорулгаларында бо делгелге кирип турарын демдеглээн. ТАР-ның 95 чыл оюнга тураскааткан база Ш. В. Кара-оолдун мугур юбилейлиг чылы болуп турарын чугаалааш, «Шын» солуннуң өңүгү тускай үндүрүлгезин аалчыларга таныштырган.

«Дайынчы акы-дуңма» хөй-ниити

В.Х. Кара-оол, К.А. Бичелдей, В.С. Чигжит.

Делгелге ажыдышкынының киржикчилери.

организациязының кежигүнү Леонид Кара-оол: «Тывада аалчыларның эң-не хөй баар черлериниң бирээзи национал музей. Аңаа кирген санымда, чаа-чаа онзагай чүүлдерни көөр-дүр мен. Ылаңгыя өске черлерден келген афганчы эш-өөрүвүс маңаа келгеш, биске дыка адааргаарлар.

Чүге дизе афганчыларга тураскааткан тускай булун музейде бар болгай. Тожуе четкен херээ-даа чок, Тыва дугайында шуптузун музейден көрүп ап болур бис» — деп музей ажылдакчыларының ажылын онзагайлап демдеглээн.

Тываның Улустуң хөөмейжизи Игорь

Көшкендей аалчыларга сыгыт-хөө биле хөгжүмнүг байырын бараалга. Ол чоокта чаа Моолга Азия чоннар аразынга болган улуг мөөрейге кирип. Дээди шаңналга төлөтүг бооп, «Делде эң-не эки хөөмей күүседикчизи» аттың эдилекчизи болганын К.А. Бичелдейнадырга, чыылган чон динмиттиг часкаашкыннары-биле байыр чедир.

Делгелгени көрүп келген аалчы музейниң ажылдакчызы Ольга Монгуш курсияны эрттирген. Делгелгеде Тыва социал-экономика, политика, культура талазы-биле байдалын, хөй-амыдыралының аңгы-аңгы адырларын кол болуушкуннарын көргүскен. Федералдыг төл, регионнар болгаш бүгү-дел чергелиг харылзаалар, 21 вектин тыныжы — инвестициялыг төлевилел ажыктыг казымал байлактар, Каа-хөмүр-даш курлавыры, демир-орук ту

Орус культура төвүнүн төлээзиниң байыр чедирип турары.

«Алдын-Булак» этнокультурлуг төл. ЧЭС-2-ниң, Кызылда Президентиниң дет училищезиниң фото-чуруктарын база бичеледир кылган макеттерин, «Чангысуур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлевилелди тиилекчилери «Бай-Хаак аква», «Тура сүдү» бүдүрүлгелериниң кылыгларын демдеглээн. Ол ышкаш Шолбан Валерьевичини ада-иезиниң үндүрген номнары «Иени өөрүшкүзү», «Авыда бурганны дигризе дээш», «Төөгүге арткан силер», «Эр ады бадыткаан» дээш, оон-даа өске номнары демдеглээн.

Найысылалдың культурлуг амыдыралында бир болуушкун — бо онзагай делгелге чоорту чаартынып, доктаамал турар.

Алдынай СОЯН

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ тырттырган чуруктары.

Ольга Монгуштуң экскурсия чорудуп турары.

Тываның Улустуң хөөмейжизи Игорь Көшкендейниң хөгжүмнүг байыг чедирип турары.

• Сүзүглел

«ЭРИК ЦУМ КОМБУ» СУБУРГАНЫ

Июль эгезинде Тере-Хөл кожууннун Шынаа девискээринин Өреге-Бажыга үш үндезинин «Эрик цум Комбу» субурганының байырлыг ажы-дышкыны болуп эрткен.

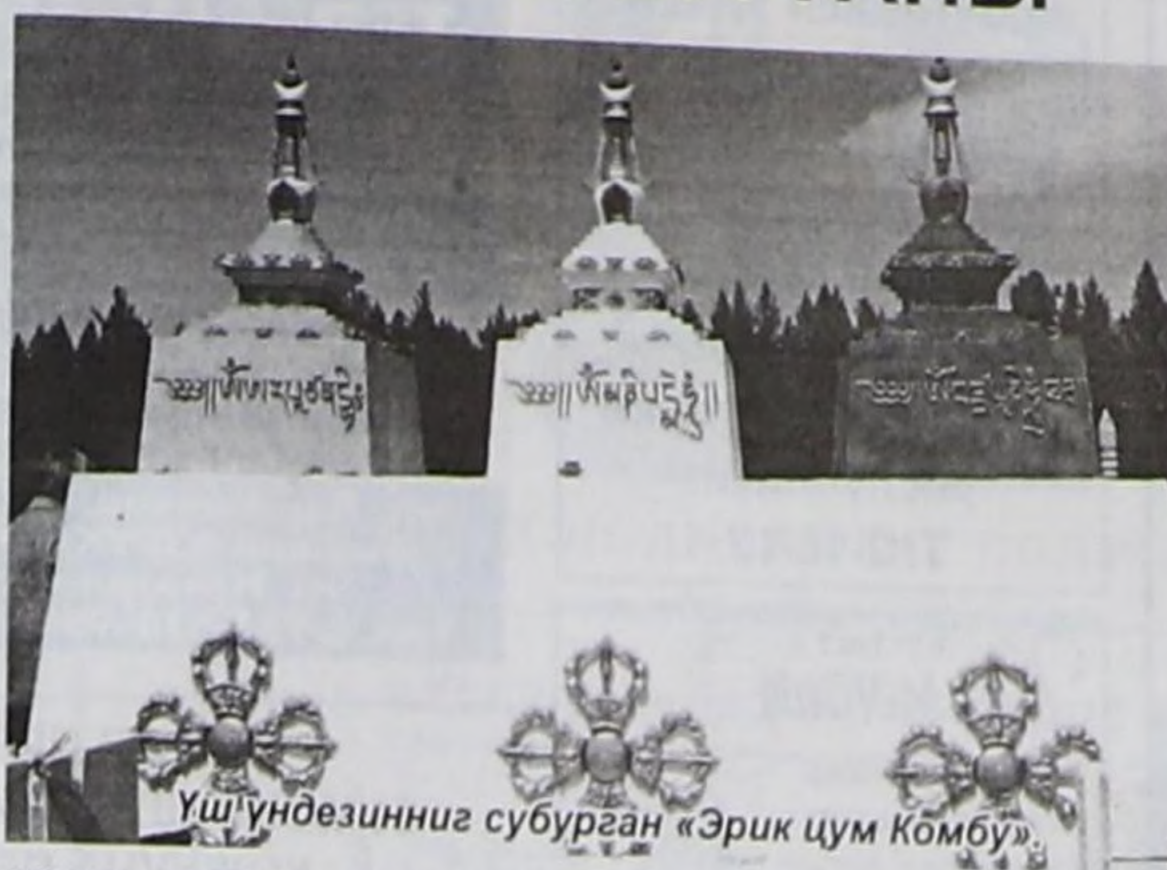
Хууда сайгарлыкчы Лев Иргитович Чыпсымаа ада-өгбелеринин төрүн чуртунга, чажындан ойнап өскөн черинге, өргүн чонунга, ажы-төлүгө мөңгөдө тураскаал ылдыр бо субурганны кылдырган. Лев Иргитович база Надежда Санжаевна Доржуларның өг-бүлөзү унуттурт суурда үлөгерлиг өгүлелеринин бирээзи. Сайгарлыкчы өг-бүлө кожуунга болуп турар ажы-бүрү культура-массалыг хем-егерге улуг үлүг-хуузу кирип, эткичилеп чоруур.

Тудугулар: М.Л. Доржу, А.Ч. Аш-оол, А.А. Иргит, А.К. Иргит, Д. Сана, М.С. Мунзук, М.С. Чигит, Э.Р. Шимит, Э. Шарай, Н.Шоон, А.Б. Сан-Хөө база оон-даа хелер иделкейлиг киржип, кыска дургузунда субурганны тудуп дүргөн. А.С. Баянова биле Р.Р. Аңге чараштап-шеверлээн. Л.Ч. Мунзук, З.С. Баянова, И.И. Сен-Хуурак субурганның байырлыг ыдышкынында чыгып келген на сүтүг шайын сөңгөп, чаглыг дин дүлгөш, ашкарып-чемгер-

«Эрик цум Комбу» субурганы үндезинин: сарыг субурган — ажууш бурганнның субурганы. эдилеге, угаанныг болурунга бурган; «Чанраацыйк» ак сулан — Няранзана бурганнның бурган. «Хай-халап, аарыг-арыңай турзун, шупту чүве эки бурган!» дээш, узун назын дилеп ээр бурган; көк субурган — рваани бурганнның субурганы. с-дыл, шаптараазын, айыыл-ал, багай чүүлдер ыңай турзун, лагыйга, амыдырал-чурттал-шупту чүве эки болзун!» дээш ээр субурган.

Субурганны Улан-Батор хоо-ның Их хүрээзинде ажилдап ур улуг эрге-дужаалдыг лама ы Тогоо Амгаланбаатар баш-дуртуп-баштап, кылдырган. рганның лентазын Лев Иргит-биле Тогоо Амгаланбаатар ы көскөн. Башкы субурганны тап, номналды номчаан.

портчу маргылдаалар Кун-г ортумак школазының күш-ура башкызы Белек Михайл-Шыыраптың удуртулгазы-бедик деңнелге эрткен. Аңаа одан өрү назылыгларга чадаг

Үш үндезининг субурган «Эрик цум Комбу».

чарыш, элээдилер аразынга чадаг-терге чарыжы, хүреш, плов кылыр мөөрей болуп эрткен.

Чадаг чарыш мөөрейинге бирги черге кожууннун төп эмнелгезинин ажыл-агый эргелекчизи А.К. Сенди-Хуурак, ийгизинге полиция шугумунун хоочуну В.И. Найдан, үшкүзүгө Х. Доржуй төлөптүг болган.

Чадаг-терге мөөрейинге бирги черни 7-ги класстың өөреникчизи Белек Сат, ийгизин 8-ки класстың өөреникчизи Яргье Магбын, үшкү черни 3-кү класстың өөреникчизи Айдыс Шавыраачы алган.

Плов кылыр мөөрейге эң-не амданныг, езулуг пловту кыл-гаш, кожууннун төп эмнелгезинин фельдшер эмчизи Ш.М. Хертек бирги черни ап, 5 муң акша-биле шаңнаткан. Ийги черни төп эмнелгениң кол бухгалтери Д.М. Дангыр-оол алгаш, 3 муң акша-биле, үшкүзүн хууда сайгарлыкчы А.А. Магбын алгаш, 1500 акша шаңналынга төлөптүг болган. Тиилекчилерин кылган чагай плову-биле чыылган чонну чемгерген.

Тыва чоннун кандыг-даа байырлалы мөге хүрежи чокка байырлыг шинчи чок дизе, частырыг эвес. Хүреш ийи чадага болуп эрткен. 7 хардан 10 харга чедир оолдар аразынга 22 мөге хүрешкен. Аңаа 4-кү класстың өөреникчизи Руслан Балган шүүлген, үжүүлешкен мөге 6-гы класстың өөреникчизи Бямба Сана.

18 хардан өрү 24 мөге хүрешкен. 11 класстың өөреникчизи Соруктүг Монгуш шуптузун октааш, шүглүп үнгөн. Ооң-биле үжүүлешкен мөге Аяс Арбаа.

Шүүлген мөгелерин Мөгелер оваазын дескиндир девээни кончуг чараш, көрүштүг болган.

Өгбелерим шаандан ээлеп чурттап келген
Өңгүр шыктыг Шынаавыстың
делгеминге

Өреге-Бажы —
Мөгелериниң оваазынга

Өндүр чараш субурганны
чалап кылды.

Төрөл-бөлүк эрес-кежээ
кижилериниң

Төккөн дери халас барбайн,
буян болуп

Моон соңгаар Шынаавыстың
делгемнери

Моондак чок сайзыраңгай
болуп болзун!

Буян-чолдуң, чыргал-дыштың
булаа кылдыр

Будда башкы субурганны
көрүп орда,

Мөге-шыырак маадырлар
чурту болуп,

Мөңгө-шагда аас-кежик
чаяар болзун!

(Суяна Чигжит).

Тывада бо ийи дугаар тут-тунган үш үндезининг субурган болуп турар. Ооң ажыдышкынын чүдүкчүлөр, көрүкчүлөр дыка улуг сонургал-биле көрүп, долгандыр чүдүп-тейлеп турганар. Субурган Шынааның хөй саны төрөл-бөлүк аймактарының ыдыктыг чери — Мөгелер оваазынга кылдынганы бир онзагай деп демдегелеп турар. Келир салгал бо чараш өндүр субурганны хумагалыг карактап, сүзүглээрге, Шынааның делгемнери, шынап-ла, сайзыраңгай, мөгелер чурту апары чадавас. Бо чагай херек дыка улуг буянны оран-чуртувуска эккээр боор деп бүзүрөп тур бис. Лев Иргитович буянның ажыл-херээ-биле төөгүгө тураскаалды чонунга арттырган.

Өнермаа ИДАМ,
Суяна ЧИГЖИТ,

Кунгуртуг ортумак шко-
лазының башкылары.

Спорт • спорт • спорт

ДАРЖААЛАРНЫҢ СПОРТЧУ ӨГ-БҮЛӨЗИ

Шапшал сыннарының меңгилеринден дамырактар шулажып каттыш-каш, дажыг суглуг Хемчик хем бооп, сугда инек ыш-каш даштарны ажа халып, дааш-шимээнин агып бадып чыдары бо. Ооң оң талазынче Чөөн-Хем, Чиңге-Хем угбашкылар дег, а солагай талазында Шындазын хем киир аккан.

Ырда кирген Хемчик бажы Бай-ла-Талга Орлан-оол, Хуралбай Даржааларның өг-бүлөзине 1976 чылдың июль 30-де оол төрүттүнгөн. Ооң адын ада-иези чаптап Самдар-оол деп адап алган. Бай-Тайга кожууннун Бай-Тал ортумак школазынга Самдар-оол ортумак класстарга өөренип турда, Россияның хостуг хүрешке спорт мастеринге кандидат Кара-оол Чамданов башкының хостуг хүрешке секциязы ажилдап эгелээн. Самдар-оолдун бичиизинден тура хостуг хүрешке өөренип алза деп күзели секцияга кирип алырга, боттаны бергенинге бүдүү өөрүп чоруур апарган. Баштайгы хүннеринден эгелээш, хостуг хүрештин нарын аргаларын шиңгээдип, ону эштери-биле кады тренер башкызы К.К. Чамдановтун удуртулгазы-биле өөренип кирипкен. Самдар-оол кожуун чергелиг хостуг хүреш маргылдааларына, бодунун деңизинге чемпион атты каш-даа удаа чедип алган.

— Кандыг-даа хүрешке быжыг тура-сорук, бодунга бүзүрөп, хөй күш-дамыр сайзырадылгазы, хүрештин аргаларын дүргөн, кашпагай ажыглаары негеттинер — деп, Чамданов башкызы Самдар-оолга чагып сөглээр турган. Самдар-оол ортумак школа-ны чедишкинниг дооскаш, Кызылдың олимпийжи курла-вырлар училищезинин хостуг хүреш салбырынга өөрени берген.

Республика, Россия чергелиг хостуг хүреш маргылдааларына ол киришкеш, каш удаа шаңналдыг черлерни алган.

Улуг-Хем кожууннун Ша-гаан-Арыг хоорайга 1979 чылдың июнь 5-те Семен, Татьяна Монгуштарның өг-бүлөзине кыс төрүттүнгөн. Ада-иезинин өөрүшкүзүн чүге деңээр, эрге-чассыг дун кызынга Аяна деп атты тысып берген. Аяна ортумак шко-ланы 1996 чылда дооскаш, Кызылдың олимпийжи курла-вырлар училищезинин хостуг хүреш салбырынче кирип алган. Ол республика, Россия чергелиг хостуг хүреш маргыл-дааларына шаңналдыг чер-лерни удаа-дараа ап келген. Ооң баштайгы тренер башкызы Владимир Хууракович Тюлюш. Аянаң училищеге эдержир найыралдыг эштери Надя, Оля, Чейнеш олар сөөлүндө барып хостуг хүрешке спорт мастерлеринин кандидаттары болган.

Самдар-оол Орлан-оол-ович биле Аяна Семеновнаң

амыдыралының оруктары бел-дирлежип, кайызы-даа мөгелер болгаш, маргылдааларга бо-ла ужуражы бээр. «Аът киштежип таныжар, кижиге чугаалажып таныжар» деп тыва улустун үлөгер домаанда ханы утка-ла бар. Баштай таныжып чугаа-лашкаш, чоорту бот-ботта-рының ишти-хөңүн чажы-рышпас илередип чугаалажыр хуулгазынын ынакшылдыг дүлгээзининче олар ала-чай-гаар шымнып кире берген. Ийи чүрек доңнашканда, аас-кежик чуртталганың оруу ажыттыган. Күрүнениң үндезини болуп өг-бүлени Самдар-оол биле Аяна туда берген.

Амгы үеде Самдар-оол Ор-ланович, Аяна Семеновна Дар-жаалар Бай-Тайга кожууннун Тээлиде элээди уругларның спорт школазында хостуг хүрештин тренер башкылары болуп ажилдап турар.

Спортчу өг-бүлениң че-дишкиннерин номчукчуларга таныштырайн: **Самдар-оол Даржаа** — Венгрияның Буда-пешт хоорайга делегей чергелиг хостуг хүреш маргылдазынга хүлер медаль, Аравияның Крестовина хоорайга мөңгүн медальга төлөптүг болган. Ол — Россияның хостуг хүрешке спорт мастери, Россияның хостуг хүрешке чыынды ко-мандазының кежигүнү. **Аяна Даржаа** — Россия чергелиг хостуг хүрешке «Азия төвү» деп маргылдааның хүлер ме-далының, республика чергелиг маргылдааларның ийи дакпыр мөңгүн медальдарының эдилекчизи. Россияның хостуг хүрешке спорт мастеринге кан-дидат, «ТР-ниң күш-культура болгаш спорттун тергини» деп херек демдээ-биле шаңнаткан.

Даржааларның улуг уруу **Алдынай** 9-ку классчы. Ол хостуг хүрешке бодунун дең-зизинге ТР-ниң 11 дакпыр чем-пиону, Красноярск крайның чемпиону (2012 чыл), Россия чергелиг маргылдааларның 2 дакпыр чемпиону (2014, 2015 чылдарда), Сибирь фе-дералдыг округтун хүлер бол-гаш мөңгүн медальдар (2014 чыл), ТР-ниң 4 дакпыр мөңгүн медальдарының эдилекчизи. 2016 чылда хостуг хүрешке бодунун деңзизинге ТР-ниң чемпиону. Тренер башкызы Россияның хостуг хүрешке спорт мастери — Самдар-оол Даржаа.

Спортчу өг-бүлениң оол-дары Дидим-оол 4 класста, Сыдым-оол 2 класста өөренип турар, олар база хостуг хүреш секциязынче барып турарлар. Хеймер кызы Алдынай «Бе-лек» уруглар садында чоруп турар.

Спортка хандыкшылдыг, аңаа бердинген аныяк өг-бүлөгө ажил-ижинге болгаш спортка чайынналчак чедиш-киннерни, каң дег кадыкшыл-ды, аас-кежиктиг чуртталганы йөрээп артым.

Көк-оол САЛЧАК,
башкы.

Тээли суур.

Номнал үезинде.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН**ӨРТЭЭ ААР 8-923-338-9188****8-902-996-2243**

ОГРН 304246417300108

Реклама.

Албан медицина камгалалының
девискээр фондузу дыңнадып тур**Тыва Республиканың
хүндүлүг чурттакчылары!**

Албан медицина камгалалының система-
зында камгалаттырганнарның эрге-ажыының
камгалалының талазы-биле Силерниң со-
нуурган турарыңар шупту айтырылгарга харыы-
ларны Тыва Республиканың Албан медицина
камгалалының девискээр фондузунда дүн-хүн
чок ажылдап турар «Изиг шугум» телефоннары
дамчыштыр билип ап болур:

8-800-301-33-17, 8-394-22-2-15-02

Харылзажыры халас!

Реклама.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация муниципального района «Бай-Тайгинский
кожуун Республики Тыва» сообщает о проведении публичных
слушаний на основании Постановления администрации муницип-
ального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва»
от 24.05.2016 года №400 «О назначении публичных слушаний
по вопросу изменения разрешенного использования земельного
участка», по вопросу изменения вида разрешенного использова-
ния земельного участка из земель населенных пунктов с условным
кадастровым № 17:01:0401072:95:3У2 расположенного по адресу:
Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с.Тээли, ул.Ленина, д.4,
с вида разрешенного использования: «для ведения личного под-
собного хозяйства» на вид разрешенное использование: «пищевая
промышленность».

В рамках действующего законодательства администрация му-
ниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва»,
в течение 30 дней со дня опубликования данной информации
принимает письменные возражения по данному заявлению по
адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул.
Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела экономического раз-
вития и по земельно-имущественным отношениям адми-
нистрации Сундуй А.А.

**Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс
комбинадының автошколазы «В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның
чолаачыларын өөредириниң чыылдазын чарлап тур.**

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны
чарлаан. Сээн 7 хуу чиигелде алырыңа
эргежок чугула чүүл — чолаачылар эргениң
шынзылгазы негеттиниң турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент
биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредири-биле
чыылда доктаамал чоруп турар:

«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ»
категорияларның чолаачылары;

-айыылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны
(ДОПОГ);

-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле
орук шимчээшкининиң дүрүмнериниң техмини-
муму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажир-
овказы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чо-
руу дээш харысалгалыг кижилерге ыяап өөренир
өрт-техниктиң минимум талазы-биле кыска хуусаа-
лыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң
графигин өскерттир арга бар, өөренип турар киж
бүрүзүңге онзагай кичээлгей.

**Айтырыг салыр телефоннар: (39422) 2-71-37,
2-90-09, 89607781555, Полевая кудумчузу, 120.**

Долгаңар, келиңер, автошколаңың дуржулга-
лыг башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг
болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те
ТР-ниң Өөредилге адырыңа хайгаарал албаны
тывыскан.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ДОЛГАП БОЛУР ТЕЛЕФОННАР:

кол редактор—2-01-35, секретарь — 2-30-69,
редакторнуң оралакчызы — 2-17-91,
бухгалтерия, реклама, чарлап килдизи — 2-18-10.
Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — 11530
организацияларга — 31730

Солун неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Тираж 4235. Номериң парлаггаже дужаганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Вашу рекламу
прочтет вся Тува на
страницах
газеты «ШЫН».

«ШЫН» —
газета, которая
распространяется
по всей территории
республики.

Т: 2-18-10.

**ЭСТЕТИСТ
Косметик**

Уход по типу кожи:

Гигиеническая чистка

Косметический массаж

лица, шеи и зоны декольте

Альгинатные маски

Покраска бровей и ресниц

Коррекция формы бровей

8-923-388-3796 Ирина

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

ОГРН 304170125000100

Реклама

**СПУТНИКОВОЕ
цифровое, эфирное
ТЕЛЕВИДЕНИЕ**

Триколор, НТВ Плюс,
Континент, Орион, Телекарта

8-913-354-7459 8-923-217-2383
5-25-69 без выходных с 9 до 21 ч.

**ВЫЕЗД В РАЙОНЫ
РЕСПУБЛИКИ ДВУХСТОРОННИЙ
СПУТНИКОВЫЙ ИНТЕРНЕТ КИТЕТ**
в любой точке Республики

ул. Лопсанчапа, 40 Супермаркет на Кал
(бывшая АЗБУКА РЕМОНТА) цокольный
ул. Новоселов, дом № 18, ТД "Кежи"
Тел. 8-983-518-9548 "Спутниковое телеви

**ХУРАЛ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ
СУМОНА ШУЙСКИЙ БАЙ-ТАЙГИНСКО
КОЖУУНА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА**

**ОБЪЯВЛЯЕТ КОНКУРС НА ЗАМЕЩЕНИЕ ВАКАН-
ДОЛЖНОСТИ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ АДМИНИСТРА-
СЕЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ СУМОН ШУЙСКИЙ
БАЙ-ТАЙГИНСКОГО КОЖУУНА РЕСПУБЛИКИ Т**

Квалификационные требования: наличие высше-
го профессионального образования, стаж муниципальной слу-
жащих должностях муниципальной службы и (или) ста-
ж государственной службы на ведущих должностях государ-
ственной службы не менее двух лет или стаж работы по специальности
не менее трех лет.

Для участия в конкурсе представляются докумен-
ты, соответствующие со ст. 76 Федерального закона от 02 марта
№25-ФЗ «О муниципальной службе в Российской Федерации».

С условиями конкурса, порядком о проведении кон-
курса, проектом контракта можно ознакомиться на официальном
сайте муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Рес-
публики Тыва», baitaga.ru

Прием документов осуществляется по адресу:

Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун,
с. Шуй, ул. Нордуп, 15, с 10 до 16 часов.

Контактный телефон: 8-923-268-97-30

Сроки приема документов: 20 дней со дня опубли-
кования настоящего объявления.

Несвоевременное представление документов, пред-
ставление в неполном объеме или с нарушением правил оформ-
ления, а также уважительная причина являются основанием для
отказа в приеме документов.

Диплом Кызылского училища искусств, выдан
имя Хертек Рада Владимировны от 13 июня
ИТ №601945, связи с утерей (приложением), счита-
ется действительным.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып а-
лур. Чагыдар болза, өртээниң 50 х-
баштай төлөп алыр. Өртээ Новосий-
хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

**Магазин «Регион 17», Интернациональная
кудумчузу, 115, (2 дугаар каът)**

Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Төлөвирлиг үндезинге

МӨГЕЙИГ

Бистиң ынак ававыс, угбавыс, дуңмавыс, кернивис А
Адай-ооловна ЧЫНДЫН-ООЛДУ сөөлгү орукче үдеш-
кис, эш-өөрүвүске, төрөлдеривиске, Мугур-Аксыни
сайгарлыкчыларыңа, таксистеринге, Ширээ аттыг ниити-
кежигүннеринге, Чадаананың үндүрүг инспекциязының,
Роспотребнадзорнуң, Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазының
дакчыларыңа улуу-биле четтирдивис.

Чоок төрөл

Солунну «Тываполиграф-
ге» парлаан. (Кызыл, Шей-
болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңган
риалдарның авторларының
дары редакцияның туруж-
дүүшпейн барып болур.
тыңган саннары болгаш өс-
фактылары, дыңнадылар
авторлар боттары харыыла-

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр.сч.сч. № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары
болгаш массалыг коммуникациялар адырыңа
хайгаарал талазы-биле федералдыг албан-
Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын»
солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.